УДК 349.6
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.18

ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА ТА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ VS ДЕМОКРАТІЯ

Васильчук Л.Б.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0006-2527-7337

Васильчук Л.Б. Екологічні права та безпечне довкілля vs демократія.

Вказується, з моменту більш суттєвого визнання деградації навколишнього середовища в 1960-х роках, наукова спільнота дивиться на демократію зі змішаними почуттями. Дослідження ґрунтовно аналізує складний взаєзв'язок між типом політичної системи та її здатністю ефективно вирішувати екологічні проблеми та сприяти глобальному сталому розвитку. Праця виходить за рамки спрощеного питання «демократія чи автократія» і проводять емпіричну перевірку того, як різні моделі демократії – а саме ліберальна, соціально-ліберальна та деліберативна – впливають на формування екологічної політики.

Результати дослідження демонструють диференційний вплив цих моделей. З'ясовано, що демократії з розвиненими деліберативними рисами, де важливу роль відіграють громадські обговорення та участь, схильні приймати більшу кількість екологічних законів. Однак саме соціально-ліберальні демократії, що поєднують ринкову економіку з сильними соціальними гарантіями та захистом прав, показують здатність ухвалювати та реалізовувати більш суворі та ефективні політичні рішення.

У роботі спростовується поширений аргумент на користь авторитаризму, зокрема на прикладі Китаю, як більш ефективної моделі для «зеленої» трансформації. Наголошується, що за винятком окремих випадків, авторитарні режими систематично ігнорують екологічні проблеми. На противагу цьому, демократії завдяки таким інституціям, як вільна преса, громадянське суспільство, свобода слова та підзвітність влади, створюють середовище, де уряд змушений реагувати на екологічні вимоги громадян, що в підсумку призводить до кращих екологічних показників.

Особлива увага приділяється визнанню ООН права на здорове довкілля як права людини, що включає доступ до інформації, участь у прийнятті рішень та доступ до правосуддя. Підкреслюється, що ці процедурні права є фундаментом екологічної демократії. У висновках йдеться про необхідність адаптації демократичних моделей для забезпечення переходу до сталого розвитку, а також розглядаються альтернативні концепції, зокрема «зелений республіканізм», який може вимагати від громадян певних жертв заради екологічного блага майбутніх поколінь.

Ключові слова: демократія, право на здорове довкілля, екологічні права, екологічна демократія, права людини, право на доступ до інформації.

Vasylchuk L.B. Environmental rights and a safe environment vs. democracy.

It is pointed out that since the more substantial recognition of environmental degradation in the 1960s, the scientific community has viewed democracy with mixed feelings. The study provides an in-depth analysis of the complex relationship between the type of political system and its ability to effectively address environmental problems and promote global sustainable development. It goes beyond the simplified question of "democracy or autocracy" and empirically examines how different models of democracy – namely liberal, social-liberal, and deliberative – influence the formation of environmental policy.

The results of the research demonstrate a differentiated impact of these models. It has been found that democracies with well-developed deliberative features, where public discussion and participation play a crucial role, tend to adopt a greater number of environmental laws. However, it is the social-liberal democracies – combining a market economy with strong social guarantees and rights protection – that show the capacity to adopt and implement stricter and more effective policy measures.

The paper refutes the widespread argument in favor of authoritarianism – particularly exemplified by China – as a supposedly more effective model for a "green" transformation. It emphasizes that, with few exceptions, authoritarian regimes systematically ignore environmental issues. In contrast, democracies, through institutions such as a free press, civil society, freedom of speech, and government accountability, create an environment in which governments are compelled to respond to citizens' environmental demands, ultimately leading to better environmental outcomes.

Special attention is given to the recognition by the United Nations of the right to a healthy environment as a human right, which includes access to information, participation in decision-making, and access to justice. It is stressed that these procedural rights form the foundation of environmental democracy. The conclusions highlight the need to adapt democratic models to ensure the transition toward sustainable development and consider alternative concepts, such as "green republicanism," which may require citizens to make certain sacrifices for the ecological well-being of future generations.

Key words: democracy, right to a healthy environment, environmental rights, environmental democracy, human rights, right of access to information.

Вступ та актуальність дослідження. З моменту більш суттєвого визнання деградації навколишнього середовища в 1960-х роках, наукова спільнота дивиться на демократію зі змішаними почуттями. Одні стверджують, що демократія руйнівна для екологічних показників, інші стверджують протилежне, тоді як інші припускають, що певні демократичні моделі успішніші за інші у прокладанні шляху до сталого розвитку. Яка політична система найкраще підходить для вирішення проблем, пов'язаних з навколишнім середовищем, і, як наслідок, для сприяння глобальному сталому розвитку? У 1960-х роках екологічні проблеми переважно стосувалися досить ізольованих питань, таких як викиди та забруднення. Поступово зосередження уваги на навколишньому середовищі дедалі більше ставало питанням глобального сталого розвитку, включаючи акцент як на чистому стані навколишнього середовища, так і на економічному та соціальному розвитку, де основні актори та агенти морального інтересу та турботи існують як сьогодні, так і в далекому майбутньому. Як ми бачимо, чим складнішими та всеохоплюючими стають екологічні проблеми, тим виправданіше одночасно запитувати, *яка політична система найкраще озброєна для вирішення екологічних проблем*?

Метою дослідження є з'ясування питання, яка політична система – демократична чи авторитарна — є більш ефективною у вирішенні екологічних проблем та забезпеченні глобального сталого розвитку, а також визначити, які моделі демократії (ліберальна, соціально-ліберальна, деліберативна) найсприятливіші для формування та реалізації ефективної екологічної політики.

Стан наукового дослідження. Розв'язанням даного питання займалося чимало науковців. Зокрема, такі українські науковці як, Брижко В.М., Гетьман А.П., Кравець О.О., Гуцалюк М.В. – розвивали проблематику екологічних прав у конституційному та екологічному праві; С. Шемшученко, І. Коваленко, Ю. Тодика, Н. Краснова – досліджували юридичну природу права на довкілля; Т. Курило, І. Кресіна, М. Козюбра – аналізували право на довкілля у контексті прав людини та конституційних принципів. Як бачимо чимало науковців досліджували питання права на безпечне довкілля, екологічні права загалом в контексті конституційного права, проте питання співмірності та ефективності екологічної політики від типу демократії залишається майже не вивченим.

Виклад основного матеріалу. Один з популярних підходів полягає в тому, що оскільки більшість екологічних проблем виникли в демократичних країнах, демократію необхідно замінити на якусь іншу форму правління, якщо ми хочемо коли-небудь подолати екологічні проблеми [19, с. 987]. Цей аргумент останнім часом отримав додаткову підтримку, оскільки інвестиції в зелені технології в Китаї швидко зросли, на думку деяких спостерігачів, що нібито свідчить про те, що авторитарні режими краще оснащені для вирішення екологічних проблем [15, с. 945]. Однак цей підхід не відповідає низці передумов, включаючи емпіричний факт, що, окрім Китаю та Сінгапуру, авторитарні режими загалом не приділяли активної уваги екологічним проблемам.

З часу ухвалення Цілей сталого розвитку ООН у 2015 році занепокоєння станом довкілля та проблемами сталості невпинно посилюється [1, с. 333]. Щороку воно лише зростає, адже наслідки деградації природного середовища й кліматичних змін стають дедалі відчутнішими. Світ стикається з проявами зміни клімату в безпрецедентних масштабах: у 2021 році Китай, Німеччина, Нідерланди та США пережили масштабні повені, а лісові пожежі охопили Алжир, Південну Африку, Кіпр, Туреччину, Грецію та США [9]. У звіті ООН, оприлюдненому в жовтні 2021 року, підкреслено, що жодна країна не досягає своїх цілей щодо скорочення викидів та виконання кліматичних зобов'язань.

Тривалий час вважалося, що якість довкілля прямо залежить від рівня доходу або економічного зростання. Проте Семюель Гроссман (Samuel Grossman) та Джеремі Крюгер (Jeremy Kruger) довели, що цей зв'язок є нелінійним: на ранніх етапах економічного розвитку стан довкілля погіршується, натомість після досягнення певного порогу доходів – покращується [5, с. 29].

Для багатьох дослідників саме економічне зростання було ключовим чинником, який визначав якість навколишнього середовища, тоді як екологічна політика залишалася поза увагою. Це, у свою чергу, відкривало можливості для аналізу інших посередницьких факторів. Дійсно, С. Гроссман і Д. Крюгер наголосили, що активна, спрямована на захист довкілля політика є важливою ланкою між доходами держави та станом екологічних систем [5, с. 29]. Крім того, низка авторів

підкреслює, що й самі доходи держави не можуть визначати рівень екологічної якості без урахування демократичних засад, які формують екологічну політику [20, с. 390].

ООН та інші міжнародні організації застерігають, що без термінових урядових зобов'язань і рішучих заходів із запобігання деградації довкілля кліматична криза може вийти з-під контролю. Перехід до низьковуглецевих або нульових викидів безпосередньо залежить від політичних рішень. Наголошується, що рівень добробуту держави сам по собі не пояснює екологічну поведінку. У міру зростання добробуту громадян посилюється увага до нематеріальних благ, зокрема щодо доступу до екологічної інформації та можливості висловлювати позицію щодо екологічної політики [18, с. 1145]. Це стимулює уряди адаптувати політику відповідно до потреб суспільства, що залежить від наявності громадянських і політичних свобод [6]. Таким чином, політична система держави – демократична чи авторитарна – значною мірою визначає розподіл екологічних ресурсів. Р. Конглтон вказує, що політичні та інституційні умови є ключовими для ефективного екологічного регулювання [4, с. 948].

У державах, де уряд представляє інтереси окремих груп, а не всього населення, забезпечення екологічного блага може бути недостатнім або навіть скомпрометованим [7].

Загалом стверджується, що демократичні держави забезпечують кращий рівень захисту довкілля. Вони демонструють вищі екологічні показники, оскільки активно інвестують у природоохоронні технології та кліматичне управління, а також установлюють більш суворі екологічні стандарти порівняно з недемократичними режимами. У 1992 році кандидат у віцепрезиденти Альберт Гор (Albert Arnold Gore Jr.) зазначив, що поширення демократії є необхідною умовою для збереження довкілля [14, с. 1175], а Вільям Клінтон (William Clinton) під час своєї передвиборчої кампанії наголосив, що саме демократичні країни «мають більше шансів захистити глобальне довкілля» [14, с. 1178]. Демократії забезпечують вищий рівень інформованості громадян завдяки свободі слова та незалежним медіа, що дає людям можливість висловлювати екологічні вимоги та впливати на владу через громадські організації. У недемократичних режимах інформаційні потоки обмежуються, а громадяни часто позбавлені можливості реагувати на погіршення стану довкілля.

У 2022 році Генеральна Асамблея ООН офіційно визнала право на чисте, здорове та стале довкілля як фундаментальне право людини [2]. Вона підкреслила необхідність належного виконання багатосторонніх природоохоронних угод та значення міжнародної співпраці для підтримки країн, що розвиваються, у зміцненні їхніх інституційних можливостей [2]. Рада ООН з прав людини закликає держави впроваджувати підхід, заснований на правах людини, у сфері охорони екосистем і гарантувати безпечні умови діяльності для захисників екологічних прав [2].

Визнання права на здорове довкілля спирається на десятиліття розвитку міжнародного права та політики, починаючи від Стокгольмської декларації та Плану дій 1972 року [22, с. 200]. Це право охоплює доступ до чистого повітря і води, безпечного клімату, нетоксичного середовища проживання, здорових екосистем та продуктів харчування, а також доступ до інформації, участь громадськості й доступ до правосуддя [22, с. 200]. Водночас залишаються значні бар'єри у виконанні державами та бізнесом своїх зобов'язань, що ставить під загрозу життєво важливі екологічні системи планети [2]. Адже саме здорові екосистеми забезпечують кліматичне регулювання, захист від повеней та інші природні функції, важливі для якості життя людини.

Подібно до визнання ООН права на здорове довкілля, Регіональна угода про доступ до інформації (2018) є новітнім механізмом екологічної демократії, який поєднує у собі підходи з прав людини та екологічного права [2]. Ця угода набрала чинності у День Землі 2021 року після того, як її ратифікувала половина з 24 країн-підписантів. Її ухваленню передував процес, започаткований у 2012 році на Конференції ООН зі сталого розвитку (Ріо+20), а також Декларація про застосування Принципу 10 Ріо-де-Жанейрської декларації в країнах Латинської Америки та Карибського басейну. У цій Декларації десять держав регіону підтвердили відданість Принципу 10 та домовилися розпочати роботу над створенням регіонального інструменту, відкритого для всіх країн регіону й заснованого на активній участі громадськості, щоб усунути наявні бар'єри та прогалини, які перешкоджали ефективній реалізації права на доступ [2].

Демократія має багатовимірний характер: вона охоплює не лише чесні та вільні вибори, а й цінності та процедури, що включають громадянські свободи, якість публічних дебатів, участь громадськості у прийнятті рішень та підзвітність владних структур перед громадянами [23, с. 600]. Право на здорове довкілля є універсальним правом кожної людини, а його процедурні елементи – доступ до інформації, участь громадськості та доступ до правосуддя у питаннях, пов'язаних з довкіллям – становлять важливу основу демократичного управління. Підходи до розуміння демократії відрізняються між країнами [23, с. 601], однак залежно від її моделі держава може надавати більшу чи меншу підтримку екологічним правам і праву на безпечне довкілля.

У ліберально-демократичних державах існує тривала традиція порушення закону задля захисту довкілля. Водночас загальна підтримка ліберальної демократії у світі зменшується [14, с. 1180].

Дослідники відзначають, що демократія має адаптуватися, щоб забезпечити перехід до сталого розвитку [9]. Наприклад, Фелікс Гайденрайх (Felix Heidenreich) критикує ліберальну демократію за надмірну зосередженість на свободі індивіда й приватних інтересах [8, с. 547], пропонуючи натомість концепцію «зеленого республіканізму». На його думку, республіка може вимагати від громадян певних жертв, навіть якщо вони суперечать їхнім власним інтересам [8, с. 548]. Інші автори зазначають, що у випадку неспроможності демократичних урядів запропонувати ефективні заходи для боротьби зі зміною клімату, легітимність держави може, у крайніх ситуаціях, вимагати застосування надзвичайних повноважень, які нерідко мають авторитарний характер [13].

На противагу таким підходам, Торбйорн Сельсенг (Torbjørn Selseng) та його колеги наголошують, що посилення демократичних інститутів не суперечить боротьбі зі зміною клімату [16, с. 205], і зміна клімату не може служити виправданням для обмеження демократії. У подібному руслі Пітер Дайґезер (Peter Digeser**)** застерігає, що заклики до «зеленого республіканізму» можуть відвертати увагу від неоліберальної орієнтації на економічне зростання, яка вигідна елітам, але водночас вимагає «жертв» від пересічного населення [17, с. 1000]. У цьому контексті існує широка традиція осмислення допустимості порушення законодавства в ім'я екологічних цілей. Так, у Франції активісти порушили заборони на демонстрації, щоб протидіяти будівництву мега-резервуарів для води [11], а в Німеччині атака на опору електропередачі спричинила багатоденне відключення електроенергії на заводі Tesla в місті Грюнгайд [10; 12]. Для багатьох активістів громадянська непокора є легітимною формою протесту, а арешт – способом привернення уваги до екологічної кризи [5, с. 30].

Емпіричні результати свідчать на користь систем із виразними соціально-ліберальними характеристиками. По-перше, такі демократії ефективніше трансформують закони та політики з питань боротьби зі зміною клімату у реальне скорочення викидів CO_2. По-друге, серед країн ОЕСР–БРІІК вони демонструють значно суворішу екологічну політику порівняно з демократіями, де такі риси менш виражені. По-третє, навіть у країнах, що розвиваються, соціально-ліберальні демократії вкладають більше зусиль у природоохоронні заходи, ніж інші держави. Це свідчить, що політики, спрямовані на підвищення рівності громадян у доступі до державних послуг (освіти, охорони здоров'я), на перевагу універсалістських підходів над політикою, заснованою на перевірці доходів, а також на розвиток суспільних благ, сприяють формуванню більш суворої та ефективної екологічної політики.

Виходячи з цього, забезпечення простору для сталих трансформацій потребує чіткого вирішення питань політичної влади та функціонування демократичних систем [3, с. 203]. З одного боку, зростання громадянської непокори спричинило ситуації, коли екологічні рухи почали трактувати як «тероризм», що спостерігається навіть у демократичних країнах Західної Європи [2]. З іншого — партисипативні форми управління поза традиційною політикою презентуються як ключові механізми для впровадження термінових змін у напрямку сталості [21, с. 323].

Для аналізу форм управління в контексті демократії корисними є поняття «влади з» та «влади над» [22, с. 208]. «Влада з» відображає зміну, що досягається співпрацею, взаємним навчанням і розвитком спільних цінностей та колективної сили [22, с. 209]. У демократичних системах важливо досягати консенсусу щодо визначення колективного блага та шляхів його досягнення – наприклад, у питаннях охорони водних ресурсів чи встановлення обмежень на їх використання. У авторитарних режимах навпаки – визначення колективного блага зосереджене в руках домінантних груп, що може виражатися, скажімо, в наданні привілейованого доступу до води еліті [22, с. 209]. Такі системи нерідко застосовують примус або маніпуляції, включно з приховуванням даних про використання води та її відновлення.

Висновки. Демократичні держави мають кращі екологічні показники порівняно з авторитарними. Соціально-ліберальні демократії — найефективніші у реалізації екологічної політики та переході до сталого розвитку. Визнання права на здорове довкілля – ключовий крок до екологічної демократії, що поєднує права людини, екологічну відповідальність і політичну підзвітність. Для забезпечення сталого розвитку демократія повинна адаптуватися: підвищити рівень участі громадян, посилити роль процедурних прав і колективної відповідальності. Стійка екологічна трансформація неможлива без переосмислення співвідношення між владою, правами і суспільним благом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Agyeman J., Schlosberg D., Craven L., Matthews C. Trends and directions in environmental justice: from inequity to everyday life, community, and just sustainabilities. *Annual Review of Environment and Resources*. 2016; 41(1). P. 321–340. URL: https://www.researchgate.net/publication/305802145_Trends_and_Directions_in_Environmental_Justice_From_Inequity_to_Everyday_Life_Community_and_Just_Sustainabilities.

2. Amnesty International. *The State of the World's Human Rights*. 2024. URL: https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/7200/2024/en.
3. Autesserre S. Dangerous tales: dominant narratives on the Congo and their unintended consequences. *African Affairs*. 2012; 111. P. 202–222. URL: https://academic.oup.com/afraf/article-abstract/111/443/202/16975.
4. Bachrach P., Baratz M.S. Two faces of power. *American Political Science Review*. 1962. 56(4). P. 947–952. URL: https://fbaum.unc.edu/teaching/articles/Bachrach_and_Baratz_1962.pdf.
5. Berglund O., Schmidt D. Civility and disobedience. In: Berglund O., Schmidt D., eds. *Extinction Rebellion and Climate Change Activism: Breaking the Law to Change the World*. Cham: Palgrave Macmillan; 2020. p. 25–39.
6. Biermann F., Gupta A. Accountability and legitimacy in earth system governance: A research framework. *Ecological Economics*. 2011. 70. P.1856–1864. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2011.04.008.
7. Bilan. En pleine sécheresse, le business de Volvic fait grincer des dents. 2023. URL: https://www.bilan.ch/story/en-pleine-secheresse-le-business-de-volvic-fait-grincer-des-dents-715375535292.
8. Bjørnskov C., Rode M. Regime types and regime change: A new dataset on democracy, coups, and political institutions. *Review of International Organizations*. 2020. P. 15:531–551. DOI: https://doi.org/10.1007/s11558-019-09345-1.
9. Bornemann B., Knappe H., Nanz P., eds. *The Routledge Handbook of Democracy and Sustainability*. London: Routledge; 2022.
10. BUND. Kommentar zu Laschet bei Tesla: schöne Bilder, wenig Substanz. 2021. URL: https://www.bund.net/service/presse/pressemitteilungen/detail/news/kommentar-zu-laschet-bei-tesla-schoene-bilder-wenig-substanz-unions-kanzlerkandidat-bleibt-antworten-auf-draengende-fragen-schuldig.
11. BUND. Coca-Cola erneut größter Plastikverschmutzer. 2022. URL: https://www.bund.net/themen/aktuelles/detail-aktuelles/news/coca-cola-erneut-groesster-plastikverschmutzer.
12. Bürgerinitiative Grünheide. Meldung: Tesla verbraucht nur halb so viel Wasser wie größter Spargelhof Brandenburgs. 2024. №5. URL: https://www.bi-gruenheide.de/wp-content/uploads/2024/10/Wasserverbrauch3_final.pdf.
13. Chervier C., Déprés C., Lataste F., Lépicier D., Berriet-Solliec M., Perrot E., Pham H.V. Private business and local collaborative watershed management: The case of Volvic in France. 2017. URL: https://uca.hal.science/hal-01652344.
14. Claassen K., Ackermann E., Bertsou E., Borba R.E., Carlin R., Cavari A., et al. Conceptualizing and measuring support for democracy: a new approach. *Comparative Political Studies*. 2024. 58(6). P. 1171–1198. URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/00104140241259458.
15. Coppedge M., Gerring J., Altman D., Bernhard M., Fish S., Hicken A., et al. Conceptualizing and measuring democracy: a new approach. *Perspectives on Politics*. 2011. 9. P.247–267. DOI: https://doi.org/10.1017/S1537592711000880.
16. Dahl R.A. The concept of power. *Behavioral Science*. 1957. 2(3). 201–215. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/bs.3830020303.
17. Digeser P. The fourth face of power. *Journal of Politics*. 1992. 54(4). 977–1007. URL: https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.2307/2132105.
18. Dryzek J.S., Bächtiger A., Chambers S., Cohen J., Druckman J.N., Felicetti A., et al. The crisis of democracy and the science of deliberation. *Science*. 2019. 363(6432). P.1144–1146. URL: https://www.science.org/doi/10.1126/science.aaw2694.
19. Eckersley R. Geopolitan democracy in the anthropocene. *Political Studies*. 2017. 65(4). P. 983–999. URL: https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0032321717695293.
20. Fredriksson P.G., Wollscheid J.R. Democratic institutions versus autocratic regimes: the case of environmental policy. *Public Choice*. 2007. 130. P.381–393. DOI: https://doi.org/10.1007/s11127-006-9093-1.
21. Gleick P.H., ed. *Water in Crisis: A Guide to the World's Fresh Water Resources*. New York: Oxford University Press; 1993. 473 p.
22. Partzsch L. 'Power with' and 'power to' in environmental politics and the transition to sustainability. *Environmental Politics*. 2017. 26(2). P.193–211. URL: https://www.researchgate.net/publication/310460060_'Power_with'_and_'power_to'_in_environmental_politics_and_the_transition_to_sustainability.
23. Wicki M., Huber R.A., Bernauer T. Can policy-packaging increase public support for costly policies? Insights from a choice experiment on policies against vehicle emissions. *Journal of*

Public Policy. 2020. 40(4). P.599–625. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-public-policy/article/abs/can-policypackaging-increase-public-support-for-costly-policies-insights-from-a-choice-experiment-on-policies-against-vehicle-emissions/DEAEEC251EB609E74A5B0D97B91C4AF2.